

К. О. СМОВЖ. ГІРНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО ЯК СУБ'ЄКТ ГІРНИЧО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Розглядаються питання статусу гірничодобувних підприємств, визначається їх місце та роль серед суб'єктів гірничих відносин, досліджуються актуальні проблеми правового регулювання діяльності гірничих підприємств.

Ключові слова: гірниче підприємство, гірничо-правові відносини, суб'єкт гірничо-правових відносин.

Рассматриваются вопросы статуса горнодобывающих предприятий, определяется их место и роль среди субъектов горных отношений, исследуются актуальные проблемы правового регулирования деятельности горных предприятий.

Ключевые слова: горное предприятие, горно-правовые отношения, субъект горно-правовых отношений.

The questions of status of mining enterprises are examined in the article, their location and role among the subjects of mountain relations, the issues of the day of the legal adjusting of activity of mining enterprises are probed.

Key words: mining enterprise, mountain law relations, subject of mountain law relations.

Світовий досвід свідчить, що основу економіки та промислового прогресу багатьох держав становлять видобуток і використання мінеральних ресурсів, які переважно знаходяться в надрах. Без використання корисних копалин неможливий розвиток енергетики, будівництва, провідних галузей обробної промисловості тощо. Україна має практично всі види мінеральних ресурсів, необхідні для розвитку національної економіки, але внаслідок інтенсивного видобування корисних копалин стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей піддається суттєвій небезпеці, яка може призвести до екологічної кризи.

У природі відсутні мономінеральні родовища, практично всі вони є багатокомпонентними. Але нерідко з тони руди видобувається за вартістю лише половина цінних компонентів, що в ній містяться. В результаті такого видобутку виникають шлакові відвали, шлако- та хвостосховища, моря шахтних вод та підземних розсолів у районах видобутку. Гірничодобувна промисловість наносить велику шкоду природному середовищу.

Головну роль у розвідці та видобуванні корисних копалин відіграють гірничі підприємства – специфічні суб'єкти гірничих відносин, які займаються розвідкою, видобуванням корисних копалин. З огляду на вказане, особливо важливим та актуальним виявляється питання створення системи правових норм, які б забезпечували ефективне використання гірничими підприємствами природних ресурсів – надр, землі, здійснення ними відновлення порушених природних ресурсів (рекультивация земель гірничодобувної промисловості тощо), а також належний контроль з боку уповноважених органів за використанням і охороною гірничими підприємствами природних ресурсів.

Слід зазначити, що питання правового статусу гірничих підприємств досліджувались радянськими правознавцями (Н.Б. Мухітдінов, Н.А. Сирєєв), вони ж досліджуються і сучасними українськими і російськими науковцями (Н.С. Гавриш, Р.С. Кірін, І.М. Козьяков, М.Е. Певзнер, О.І. Перчик). Про особливий

резонанс та національну важливість вказаного питання свідчать статті у пресі, наприклад, публікація Г. Смітюха, присвячена питанням залучення іноземних інвесторів для видобутку і видобування корисних копалин на території України¹.

Термін «гірничє підприємство» був обраний автором з огляду на чинне законодавство, наприклад, положення Гірничого закону, який застосовує саме такий термін, а не вираз «гірничодобувне підприємство», який використовують деякі правознавці. На перший погляд, можна зробити висновок, що вказані терміни є тотожними, у рівній мірі використовуються для визначення суб'єктів гірничих відносин. Але з лексикологічного аналізу вбачається, що термін «гірничодобувне підприємство» є дещо вузьким порівняно з терміном «гірничє підприємство», оскільки перше, виходячи з назви, займається лише видобутком корисних копалин, а друге – будує специфічні гірничі об'єкти та експлуатує їх.

Беручи до уваги, що видобуток корисних копалин та будівництво і експлуатація гірничих об'єктів різними суб'єктами у межах одного родовища є економічно недоцільними, приходимо до висновку про штучність протиставлення цих двох термінів. Але враховуючи необхідність застосовувати визначення, наведені в чинному законодавстві, будемо застосовувати вираз «гірничє підприємство», під яким будемо розуміти підприємство, яке здійснює і видобуток корисних копалин, і будівництво і експлуатацію гірничих об'єктів.

По-друге, коротко зупинимось на різниці між надровими і гірничими правовідносинами. Вказаному дискусійному питанню присвячувалось достатньо уваги у науковій літературі. Так, Н.С. Гавриш зазначає, що надрові і гірничі відносини відрізняються особливістю природного об'єкта – надр і корисних копалин². На відміну від гірничих, надрові правовідносини – це правовідносини за раціонального використання та охорони надр, які регулюють порядок надання надр у користування, економічний механізм забезпечення раціонального надрокористування, права і обов'язки користувачів надр, порядок здійснення державного контролю та нагляду за використанням і охороною надр, відповідальність за порушення законодавства про надра.

Дещо іншої, але подібної думки додержується і Л.А. Пучков, який у 1995р. надав визначення гірничої справи як «інженерної діяльності людини у земній корі»³. З наведеного М.Е. Певзнер зробив висновок, що під гірничими відносинами слід розуміти суспільні відносини, що виникають у процесі інженерної діяльності людини у земній корі. Тому такі окремі аспекти геологічного вивчення надр як створення особливо охоронюваних геологічних об'єктів чи зібрання геологічних колекційних матеріалів навряд чи можуть бути предметом гірничих відносин.

На нашу думку, гірничі підприємства є суб'єктами і гірничих, і надрових правовідносин, водночас, предмет цього дослідження обмежується гірничими підприємствами як суб'єктами гірничих відносин. Їх правовий статус як суб'єктів гірничих відносин визначається Кодексом України про надра, Гірничим законом України.

Відповідно до ст. 1 Гірничого закону України гірничє підприємство - цілісний технічно та організаційно відокремлений майновий комплекс засобів і ресурсів для видобутку корисних копалин, будівництва та експлуатації об'єктів із застосуванням гірничих технологій (шахти, рудники, копальні, кар'єри, розрізи, збагачувальні фабрики тощо)⁴. Правоздатність гірничих підприємств виникає з моменту їх створення і визначається тими завданнями, які ставляться перед ними в процесі

господарської діяльності. Правовий статус гірничого підприємства визначається статутом (положенням), яке затверджується органом (особами), який прийняв рішення щодо створення підприємства. Гірничі підприємства займають особливе місце у системі промислових підприємств України, а саме вони створюються для видобутку корисних копалин і припиняють свою діяльність за умов повного випрацювання відповідного родовища. Гірниче підприємство видобуває корисні копалини, будує та експлуатує гірничі об'єкти у відповідності з встановленими у правових нормах технологічними процесами.

Суб'єктом гірничих правовідносин, як правило, є кожне гірниче підприємство окремо, а іноді і група підприємств в цілому⁵. У юридичній літературі та нормативно-правових актах у сфері надрокористування поняття «гірниче підприємство» застосовується як для позначення юридичної особи – користувача надр, так і для майнового комплексу⁶. Поняття «підприємство як майновий комплекс» слід вирізнити від поняття «підприємство як юридична особа, об'єкт управління підприємницькою діяльністю у будь-якій, дозволеній законом, організаційно-правовій формі». В першому випадку поняття «підприємство» слід вирізнити від поняття «організація» (компанія, фірма і т.ін.), у другому – вони є синоніми⁷. До складу гірничого підприємства як майнового комплексу входять всі види майна, призначені для його діяльності, включаючи свердловини, підземні виробітки, земельні ділянки, будівлі, споруди, обладнання, інвентар, сировину, продукцію, в тому числі корисні копалини та інші виключні права, включаючи право користування надрами. У якості синонімів гірничого підприємства використовуються поняття «шахта», «рудник», «промисел».

Неухильне виконання вимог законодавства забезпечує необхідну стабільність та впорядкованість у функціонуванні гірничодобувного підприємства і виконання ним екологічних, зокрема, землеохоронних і надрохоронних завдань. Чинним законодавством не встановлено обмежень щодо виду юридичної особи, яка може бути суб'єктом права власності (користування) на земельну ділянку гірничодобувної промисловості. Таким чином, це може бути будь-який господарюючий суб'єкт – товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство (публічне або приватне). Водночас слід зазначити, що чинний порядок створення та ліквідації (реорганізації) господарюючих суб'єктів дозволяє припинити існування юридичної особи без будь-яких негативних наслідків майнового характеру для її засновників.

Статтями 44, 45 Гірничого закону визначено особливий порядок консервації, реорганізації та ліквідації гірничих підприємств, який здійснюється з урахуванням Кодексу України про надра, Закону України «Про підприємства в Україні». Статтею 44 Гірничого закону передбачений загальний порядок ліквідації гірничих підприємств з посиланням на Закон України «Про підприємства в Україні», який до речі втратив чинність з 1 січня 2004 року із прийняттям та вступом у дію Господарського кодексу України.

Стаття 45 Гірничого закону України передбачає, що ліквідація або консервація гірничого підприємства здійснюється за проектом, затвердженим власником (керівником) гірничого підприємства, який включає соціально-економічне обґрунтування, технічне рішення, пропозиції про можливе відновлення гірничих робіт, використання гірничих виробок, будівель, споруд іншого призначення, заходи, спрямовані на запобігання небезпечному впливу на інші підприємства, довкілля та людей, та який пройшов екологічну, технічну та інші види експертиз, а також

погоджений в установленому законодавством порядку з органами гірничого нагляду, органами місцевого самоврядування та іншими заінтересованими органами; проект ліквідації або консервації гірничого підприємства затверджується одночасно з комплексним планом соціального захисту працівників, які вивільняються, розвитку соціальної інфраструктури та з визначенням джерел фінансування цих заходів⁸.

Хоча наведена норма і передбачає певні особливості правового регулювання ліквідації гірничих підприємств, пов'язані з необхідністю складання проекту ліквідації гірничого підприємства, неможливо не звернути увагу на той факт, що цей проект має затверджуватись власником (керівником) гірничого підприємства без необхідності його погодження у будь-яких державних органах. Вказане свідчить про відсутність належного державного контролю та нагляду за процедурою ліквідації гірничих підприємств, крім тих випадків, коли у статутному капіталі підприємства, що ліквідуються, є державна доля.

Зазначене визначає нагальну необхідність створення механізму контролю за своєчасним виконанням гірничодобувними підприємствами своїх обов'язків по рекультивативній порушених земель, недопущенню забруднення земель відходами виробництва та стічними водами і таке інше. З наведеного вбачається необхідність внесення відповідних змін до Гірничого закону України, наслідком яких буде посилання на Господарський кодекс України у частині регулювання порядку ліквідації гірничих підприємств.

Основна проблема, яка виникає при ліквідації гірничого підприємства як юридичної особи, пов'язана з тим, що відповідно до норм цивільного законодавства ліквідація юридичної особи має своїм наслідком припинення його прав та обов'язків без їх правонаступництва іншою особою. Водночас, вже після припинення робіт з видобутку корисних копалин у надрах продовжуються геомеханічні, гідрогеологічні та газодинамічні процеси з досить несприятливими наслідками. Таким чином, на наш погляд, необхідно визначити інституційний і правовий статус органа, на який буде покладена відповідальність за організацію та проведення робіт з ліквідації технічних, екологічних та соціальних наслідків гірничих робіт. Вказане повинно знайти свої відображення у нормах Гірничого закону України. З точки зору соціального захисту працівників, які вивільняються у зв'язку з реструктуризацією гірничих підприємств, і відшкодуванню шкоди, спричинених працівникам ліквідованих гірничих підприємств каліцтвом, професійним захворюванням чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ними своїх трудових обов'язків, відповідні правові норми повинні бути включені до Кодексу України про працю.

Пов'язане з цим також питання страхування відповідальності за спричинення гірничими підприємствами шкоди. Наприклад, у Російській Федерації гірничі підприємства вважаються джерелами підвищеної небезпеки, існує практика укладення гірничими підприємствами договорів страхування відповідальності за шкоду, спричинену у зв'язку з їх діяльністю. Водночас, у російських джерелах звертається увага на необхідність висунення більш жорстких вимог стосовно укладення таких договорів. Так, за оцінками російських спеціалістів страхування охоплено не більше 50% гірничих підприємств Російської Федерації. Вказане пов'язано з тим, що змусити великі гірничі підприємства, у яких не добіг кінця строк раніше виданої ліцензії, укласти або переукласти відповідний страховий договір практично неможливо. З огляду на вказане у російських джерелах

пропонується включити в Кодекс Росії про надра норму, яка б передбачала обов'язковість укладення договору на страхування відповідальності за відшкодування можливої шкоди при отриманні ліцензії на право користування надрами⁹. Стосовно українських гірничих підприємств з урахуванням особливостей національного законодавства також доцільно було б застосувати наведені вище пропозиції.

Питання страхування відповідальності гірничих підприємств за спричинення шкоди набуває особливого значення з огляду на те, що гірничі підприємства досить часто припускаються порушення земельного і гірничого законодавства при здійсненні своєї діяльності, тобто вони стають суб'єктами правопорушень у галузі земельних та гірничих правовідносин. Правопорушення у цій сфері є досить численними і можуть являти собою: безхазяйне використання землі, псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення її відходами виробництва і стічними водами, невиконання правил геологічного вивчення надр, їх розробки, не проведення або несвоєчасне проведення рекультивациі порушених земель.

При цьому наведене не виключає вчинення гірничими підприємствами земельних правопорушень і наступне притягнення їх до відповідальності за такі правопорушення як самовільне зайняття земельних ділянок, невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням, самовільне відхилення від проектів землеустрою, порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням, знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень, ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них, знищення межових знаків, приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок. Але вказані порушення мають загальний характер і не є специфічними порушеннями для підприємств гірничодобувної промисловості.

Найчастіше підставою для притягнення гірничого підприємства до цивільно-правової відповідальності є зафіксоване адміністративне правопорушення або скоєння кримінального злочину посадовими особами такого підприємства. У зв'язку з цим особливої уваги набуває проблема правильного та досконалого оформлення матеріалів адміністративної або кримінальної справи, порушеної відносно винної особи.

Доцільною була б імплементація у чинне законодавство України правових норм, присвячених всьому комплексу питань, що стосуються умов і порядку відшкодування шкоди, спричиненої природним об'єктам та здоров'ю населення, у тому числі внаслідок забруднення і псування земель, надр, водних та інших природних об'єктів гірничими підприємствами, зокрема, підстави та процедуру притягнення до цивільно-правової відповідальності, призначення експертизи для визначення розміру шкоди, порядок оскарження її результатів тощо. Відсутність таких норм не може не впливати на забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. У зв'язку з відсутністю комплексного механізму оцінки шкоди, спричиненої природним об'єктам гірничими підприємствами, ускладнюється розгляд і вирішення відповідних справ господарськими та цивільними судами України.

Складним визначається завдання визначення розміру шкоди, що спричи-

няється гірничими підприємствами, оскільки діючі методики визначення шкоди надзвичайно застаріли. Необхідність створення та/або оновлення відповідних методик розрахунку викликана тим, що вирахування всіх елементів збитків являє собою надзвичайно складний процес. При поданні позову не завжди вдається визначити характер і обсяг всіх наслідків спричиненої шкоди, так як ланцюг шкідливих наслідків обумовлений взаємозв'язком елементів природного комплексу. До того ж, не кожна шкода проявляється одразу, часто вона носить потенційний характер. Тому встановлення спеціальних такс і методик для вирахування розміру стягнень за шкоду, спричинену порушенням природоохоронного законодавства гірничими підприємствами, має на своїй меті полегшити на практиці визначення розміру стягнень¹⁰.

Розглянуті ознаки та актуальні питання правового статусу гірничих підприємств можна узагальнити в наступних висновках: 1. Питання визначення місця гірничих підприємств у складі гірничих правовідносин є достатньо дослідженим, але з огляду на особливу важливість раціонального та ефективного користування надрами для економіки будь-якої держави, у тому числі України, є актуальним і досі. 2. Гірничі підприємства є головним суб'єктом гірничих відносин, їх діяльність регламентується Кодексом України про надра і Гірничим законом України. 3. Існує необхідність в удосконаленні законодавства, що регулює діяльність гірничих підприємств, зокрема, у частині зобов'язання гірничих підприємств укладати договори страхування відповідальності за спричинену шкоду, у частині випрацювання методик, що дозволяли б визначити точний розмір шкоди, спричиненої гірничими підприємствами. 4. Доцільним було б створення чіткої структури повноважень державних органів у галузі використання та охорони земель гірничодобувної промисловості з метою визначення державної органу (державних органів), на який (які) буде покладена відповідальність за організацію та проведення робіт з ліквідації технічних, екологічних та соціальних наслідків гірничих робіт.

1. *Смітюх Г.* Природні ресурси – власність українського народу // *Голос України*. – 2007. – №231 (4231). – С. 6. 2. *Природноресурсове* право України: Навч. посіб. / За ред. І.І. Каракаша. – К.: Істина, 2005. – С. 168. 3. *Певзнер М.Е.* Современные правовые проблемы недропользования // *Государство и право*. – 2001. – №4. – С. 39. 4. *Гірничий* закон України від 06.10.1999р. №1127-XIV // *Офіційний вісник України*. – 1999. – № 43. – Ст. 2125. 5. *Мухитдинов Н.Б.* Правовые проблемы пользования недрами. – Алма-Ата, 1972. – С. 184. 6. *Перчик А.И.* Горное право: Учебник. 2-е изд. – М., 2002. – С. 405. 7. Там же. – С. 404. 8. *Гірничий* закон України від 06.10.1999р. №1127-XIV // *Офіційний вісник України*. – 1999. – № 43. – Ст. 2125. 9. *Певзнер М.Е.* Цит. работа. – С. 39. 10. *Вараксин В.В.* Природопользование и охрана окружающей среды. Природоохранная деятельность правоохранительных органов (организационно-правовые вопросы). – Екатеринбург, 2004. – С. 201, 202.